

CARRY VAN BRUGGEN

Jantien Daling is derdejaars geschiedenisstudente in Groningen. Daarnaast geeft ze geschiedenisles aan de Open School en VOS-cursussen. Jantien heeft haar kandidaats-scriptie over Carry van Bruggen tot het nu volgende artikel omgewerkt.

Dit artikel is een gedeelte van mijn literatuurscriptie over Carry van Bruggen. In de scriptie stond het vrouw- en Jodin zijn van Carry centraal. Het laatste aspect heb ik weggelaten. Ik heb geprobeerd op te schrijven of en hoe Carry van Bruggen binnen de vrouwenbeweging te plaatsen is. Aan het eind zijn mijn bevindingen daarover te lezen.

levensloop

Carry werd in 1881 in Smilde geboren als Caroline Lea de Haan. Haar vader was "gazzan" (voorzanger en godsdienstonderwijzer), een lage rang in de hiërarchie van de Joodse gemeente. Hij had daarvoor op latere leeftijd via zelfstudie een diploma gehaald. Eén van haar broers was de bekende dichter Jacob Israël de Haan.

Het gezin verhuisde in 1882 naar Gorredijk en vandaar naar Zaandam. Haar jeugd heeft Carry in Zaandam doorgebracht. Zij woonde daar van 1885 tot 1902. Haar herinneringen aan deze tijd vinden wij terug in een aantal boeken: In de schaduw, Van een kind, Het huisje aan de sloot en Avontuurtjes. Zij bezocht in Zaandam de Normalschool en werd in 1902 benoemd als onderwijzeres in Amsterdam, waar zij ook ging wonen.

In Amsterdam leerde Carry haar eerste man kennen, Kees van Bruggen. Zij trouwden en gingen naar toenmalig Nederlands-Indië, waar haar man een baan had als journalist. In Indië, waar zij van 1904 tot 1907 woonden, heeft Carry voor het eerst gepubliceerd. Terug in Nederland vestigden zij zich in Amsterdam. Het huwelijk werd ontbonden en Carry ging in Laren wonen met haar twee kinderen. Zij verzorgde in haar levensonderhoud door jour-

nalistieke bijdragen, het houden van lezingen en het schrijven van romans. In Laren leerde zij haar tweede man kennen, de kunsthistoricus dr. A. Pit. Zij bleven in Laren wonen en Carry bleef schrijven. Op later leeftijd kreeg zij vlagen van depressies en werd een aantal keren opgenomen in een psychiatrische kliniek. In 1932 is Carry gestorven aan een te grote dosis slaapmiddelen. Het is nooit duidelijk geworden of zij bewust een einde aan haar leven heeft gemaakt.

publicaties

Carry van Bruggen is in Nederlands-Indië met haar journalistiek werk begonnen. Zij werd medewerkster aan de "Deli-Courant". Er werd van haar verwacht dat zij een damesrubriek vulde. Carry wilde niet alleen over de geijkte damesonderwerpen schrijven, maar over algemene onderwerpen; bovendien wilde zij ook door mannen gelezen worden. De titel van haar rubriek veranderde zij dan ook van "Iets voor onze dames" in "Brieven van May". Terug in Nederland zette Carry haar journalistieke werk voort in bijdragen aan "De oprechte Haarlemse Courant" van 1910 tot 1912, terwijl zij van 1916 tot 1918 meewerkte aan "De Amsterdamsche Dameskroniek".

Wat haar boeken betreft, kunnen wij een onderscheid maken tussen haar romans en haar filosofisch werk. Carry werd het meest bekend door haar romans. Zelf hechtte zij de meeste waarde aan haar filosofisch werk, met name aan Prometheus. In dit boek wordt geprobeerd een filosofisch stelsel op te bouwen met als kernpunt de strijd tussen individualisme en collectivisme. Carry heeft nooit gepretendeerd wetenschappelijk werk te willen schrijven. Van Carry wordt gezegd (o.a. door Annie Romein

zie pag.) dat zij zich minderwaardig voelde aan academici omdat zij een auto-didac te was.

Haar filosofie is in de eerste plaats gezond verstand in die zin dat zij niet geïnponeerd wilde worden. Dit uitgangspunt is haar door veel critici van haar werk kwalijk genomen. Gomperts neemt het voor haar op in zijn inleiding op dit boek en zegt dat zij die houding gemeen heeft met alle denkers, met alle critische geesten.

In het enige interview dat van haar bekend is, namelijk met André de ridder in "den Gulden Winckel" in 1915 noemt zij zich meer een denker dan een artiste en vooral vanuit dat denkende werk wil zij ook gewaardeerd worden, omdat zij met dit werk wil tonen dat zij meer kon dan aardige verhalen schrijven.

Alle romans van Carry van Bruggen hebben autobiografische trekken. De voornaamste hiervan zijn hiervoor al genoemd. Herinneringen aan haar tijd in Nederlands-Indië zijn vooral te vinden in 'n Badreisje in de tropen, Goe nong-Djatti en in Een Indisch huwelijk. Ook heeft zij het Joodse familieleven beschreven; de bekendste hiervan zijn Het Joodje en De Verlatene. Romans, die zich met het vrouw-zijn en met de positie van de vrouw bezig houden zijn Heleen, Een coquette vrouw, Uit het leven van een denkende vrouw en Eva. Als centrale thema's in deze romans zijn te noemen het zelfinzicht, het bewustworden, de plaats van het individu in de collectiviteit en de man-vrouw relatie. Wat de man-vrouw relatie betreft, wilde Carry geestelijke en maatschappelijke onafhankelijkheid combineren met emotionele onafhankelijkheid ten opzichte van de man.

Er is een duidelijke verschuiving te merken tussen haar eerste en haar laatste "vrouwen"-boek te weten "Heleen" (1913) en Eva (1927). In Heleen beschreef Carry de strijd van het innerlijk van de hoofdpersoon. In dit boek vraagt ze zich af wat het Ik betekent en hoe het Ik zijn eigen plaats kan vinden. De omringende wereld werd hier praktisch weggelaten. In Eva vond Carry een nieuwe synthese tussen de wereld in het individu en de wereld daar buiten om. Een viertal boeken zijn verschenen onder het pseudoniem van Justine Abbing. Het is me niet duidelijk geworden waarom dit gebeurde en waarom juist deze boeken.

Het werk van Carry van Bruggen is zeer verschillend beoordeeld. De waardering van het lezend publiek sloot niet altijd aan bij haar eigen beoordeling. Van Prometheus werd de eerste oplage niet helemaal verkocht en is pas in 1946 een tweede druk verschenen. Haar meest gelezen boeken zijn: Het huisje aan de sloot, waarvan elf drukken verschenen en De Verlatene waarvan twaalf drukken verschenen. Eva verwekte bij het verschijnen veel opschudding door de openheid waarmee over sexualiteit werd geschreven.

Het werk van Carry van Bruggen is nooit helemaal uit de aandacht verdwenen. Sinds kort is er weer volop belangstelling voor haar werk, mede door een heruitgave van vijf van haar romans in één band, die in november 1979 verschenen is. Diny Schouten schrijft naar aanleiding van deze heruitgave in een recensie: "Gelukkig is er inmiddels wel de erkenning gekomen dat Carry van Bruggen in elk geval onder haar seksegenoten de belangrijkste Nederlandse auteur is, een scherpe geest met evenveel intellect als charme, te beschouwen als het twintigste-eeuwse zusje van de achttiende-eeuwse Belle van Zuylen, die hier zo'n eeuw of twee ongelezen bleef".(1)

vrouwenemancipatie

De vrouwenbeweging die aan het eind van de 19^e eeuw ontstond, hield zich vooral bezig met vrouwenarbeid, onderwijs voor meisjes en vrouwen, en met vrouwenkiesrecht. Om deze strijd te voeren werden verschillende verenigingen opgericht. In 1899 "De Vrije Vrouwenbeweging", in 1896 "De Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht" en in 1907 de radicalere "Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht". In de naamgeving van deze verenigingen wordt al duidelijk dat de strijd zich later voornamelijk toespitste op het verkrijgen van kiesrecht voor vrouwen. De idee was, dat na het verkrijgen van het kiesrecht de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen op andere gebieden ook opgeheven zou worden. Aan de vraag naar meer opleidings- en beroepsmogelijkheden voor vrouwen werd geleidelijk en gedeeltelijk voldaan.

De voornaamste plaats voor de vrouw bleef in deze tijd in het gezin als huisvrouw en moeder. Men kan wel spreken van een herwaardering van de plaats van de vrouw. Doordat er als gevolg van de eeuw van de Verlichting meer aandacht

voor het kind was ontstaan, kwam er meer aandacht voor de vrouw als moeder. Naar buiten treden en een zelfstandige plaats innemen in de samenleving werd niet van haar verwacht. Door de sterke nadruk op het moederschap had ook de sexualiteit een bepaalde plaats voor de vrouw gekregen. Vrouwen werden als van nature kuis gezien en de sexualiteit alleen bedoeld voor de voortplanting. Een fatsoenlijke vrouw had geen recht op de beleving van haar eigen lichaam.

Met de officiële vrouwenbeweging heeft Carry van Bruggen nooit iets te maken gehad of te maken willen hebben. Zij heeft één keer zitting genomen in een commissie ter voorbereiding van de tentoonstelling "De vrouw 1813-1913". Zij is echter uit de commissie gestapt na een verschil van mening en heeft de tentoonstelling alleen op de sluitingsdag bezocht. In haar romans heeft Carry zich vaak negatief uitgelaten over de officiële vrouwenbeweging, die toen streed voor het dames-of vrouwenkiesrecht. In Een coquette vrouw laat ze de hoofdpersoon Ina zeggen: "Op Woensdag is hier vrouwenkiesrechtkrans, dan zitten er beneden in de moderne kamer, op praktische stoelen rondom de doelbewuste tafel allemaal hoogstaande, ernstige, edele, knappe, ontwikkelde en hygienisch gekleede dames- en ik heb het op dien vreeselijken dag onderstaan over die hoogstaande, edele, knappe, sympathieke dames 's middags aan tafel oneerbiedige dingen te zeggen".(2)

Het voorgaande betekent niet, dat Carry niet bezig is geweest met haar vrouw-zijn binnen de samenleving van toen. In veel van haar romans is dat het hoofdthema, zoals in Heleen, Een coquette vrouw, Eva en Uit het leven van een denkende vrouw. Jan Fontijn geeft een psycho-analytische verklaring van de hoofdpersoon in Eva en daarmee van Carry zelf. Hij zegt dat zij niet in staat was duurzame relaties aan te gaan en bovendien moeizaam omging met haar eigen sexualiteit. Hij noemt dat klassieke patronen van het vrouwelijk castratie-complex. Ik vind die uitspraak nogal ver gaan, omdat hij Carry hiermee buiten de seksuele en huwelijkse moraal van haar tijd plaatst. Hij relativeert zijn conclusie in hetzelfde artikel door een uitspraak van Simone de Beauvoir aan te halen, die in Le deuxième sexe schreef: "Al wat door mannen over vrouwen is geschreven, moet als verdacht

worden beschouwd, omdat ze zowel rechter als partij in het geschil zijn."(3) Even goed is namelijk mijns inziens te verdedigen, dat Carry, als zoveel of de meeste vrouwen uit die tijd, het product was van de Victoriaanse en de Joodse moraal namelijk dat vrouwen van nature kuis zijn. Jeanne van Schaik-Willing, die in 1895 geboren werd, zegt, als ze over haar seksuele ervaringen in haar eerste huwelijk schrijft, dat de liefdesdaad wellicht voor iedere vrouw in de Victoriaanse tijd een onthutsende ervaring moet zijn geweest.(4)

Menno ter Braak is een groot bewonderaar van het werk van Carry van Bruggen. Hij schrijft dat de stilistische eigenschappen die Carry scheiden van haar vrouwelijke tijdgenoten voor hem niet het belangrijkste zijn. De manier waarop Carry zich van hen onderscheidt komt door wat hij noemt "de bestaansmogelijkheid ener eigen vrouwelijke bewustheid". Hij is van mening dat Carry vanuit haar identiteit als vrouw weet te schrijven en dat andere romanschrijfsters vaak alleen in zoverre geëmancipeerd zijn dat zij zich aanpassen aan wat geldt in de mannenmaatschappij. Die laatste boeken geeft hij dan ook het etiket: "uit negatieve mannelijkheid opgebouwde romans". Hij vraagt zich dan ook af of de vrouwenemancipatie alleen bewerkstelligd heeft, dat vrouwen zich hebben leren aanpassen aan al of niet aanwezige mannelijke eigenschappen waardoor vrouwen geslachtsloos worden.

Ook Annie Romein-Verschoor vindt dat Carry, terwijl andere vrouwelijke auteurs schrijven over de in haar vrijheid teleurgestelde of haar vrijheid misbruikende vrouw, zich daarvan vrij weet te houden. Eva noemt zij een echt vrouwenboek, zij het ten dele emancipatorisch. Zij vindt Carry geen moderne vrouw en zegt dat Een coquette vrouw en Eva allebei meer het beeld geven van de negentiende eeuwse sociale verhoudingen. Wel noemt Annie Romein haar een schrijfster, die een leven lang over zichzelf kan schrijven zonder ooit belangwekkend te worden en vergelijkt haar daarin met Tolstoi.(6)

Jan Fontijn daarentegen noemt Carry op haar best als zij de man-vrouw relatie beschrijft en zegt dat zij daarbij problemen centraal stelt die pas in de tweede emancipatiegolf meer aandacht krijgen. Het schijnt dat Carry veel tijdgenoten in verrassing heeft gebracht.

Een collega-onderwijzeres gaf de volgende beschrijving: "Carry van Bruggen! sprankelend van leven 'n klein pittig zwart Jodinetje, nonchalant gekleed, zakdoek half uit de zak, rok ietwat scheef, maar ogen tintelend van vuur". En even verder op: "Dan wat later komt ze ons opzoeken; een stel vrienden, studierend en afgestudeerd komen oplopen. Met nauw-bedwongen verbazing kijken ze onze gast aan: 'n vilten herenhoedje op het hoofd, weldra afgenomen om telkens de hand door het kortgeknipte zwarte krulhaar te halen, een kort rokje (wij droegen toen lange rokken), de benen over elkaar geslagen (dat mochten en deden wij toen niet) en 'n sigaret in de mond (wie dacht daar toen aan?). Ik kan 't onze vrienden aanzien, dat ze zich afvragen: is dat 'n man of 'n vrouw?".(7)

Wiessing beschrijft haar als volgt: "Carry wou de hele wereld beminnen en vooral door iedereen bemind worden, wild maar 'sans conséquences' door professor A., door Piet de waterbouwkundig ingenieur, door de groentevrouw om de hoek en door de man van het pontje. Zij verslond warmte, liefde

en vriendschappen in menigte, als een hinde malse bladeren".(8)

De man-vrouw verhouding heeft Carry erg bezig gehouden, ook wat het sexuele aspect betreft. Zij wilde een eigen identiteit, als vrouw, maar bovenal als mens. In die eigen identiteit had ze moeite met de relatie naar de andere sexe. Zij wilde graag liefde geven en ook ontvangen. Zij wilde in de man haar meerdere erkennen en herkennen en tegelijkertijd als denkende en onafhankelijke vrouw geaccepteerd worden. Zij wilde zich kunnen overgeven aan de man, maar ook zelf initiatief kunnen nemen en tegelijkertijd gelijkwaardig zijn.

In een brief aan haar vriend Frans Coenen schreef Carry: "In onze bakvischenjaren leerden we elkaar, dat je jegens jongens en mannen 'heel koel' moest zijn, want dan werden zij juist lekker verliefd. Het is eigenlijk wel waar ook, is het niet, en we hadden het misschien in onze wijsheid heelemaal niet mis. En daar je nu toch ook tot de 'jongens en mannen' hoort, ben ik soms wel een beetje bang, dat je minder om mij zult geven, naarmate ik toon dat ik zoo veel om jou geef".(9)

Tenslotte iets over de plaats van de vrouw in de joodse godsdienst. Die is wat de godsdienstpraktijk betreft zeer bescheiden. De vrouw is bijvoorbeeld niet verplicht zich aan de wetten te houden, die aan vastgestelde tijden zijn gebonden. De voornaamste taak van de joodse vrouw was het goed besturen van de ingewikkelde joodse huishouding. Een dagelijkse uitspraak voor de mannen in de joodse godsdienst luidt: "God zij geprezen dat hij mij niet geschapen heeft als een vrouw". Dat Carry, ook als kind, moeite had met de plaats van de vrouw in de joodse godsdienst blijkt uit het volgende citaat: "En als je nagaat, hoe ik mij als kind altijd groen en geel ergerde, omdat meisjes zo weinig tellen, niet 'kerkelijk meerderjarig' worden, niet meegelden voor 'mezomme' en voor 'minjan', niet eens het gebed voor de nieuwe maan mogen zeggen, dan begrijp je hoe ik dat vond, dat ik de den jongens hun 'barmitswo-parsje' instampen mocht".(10)

Volgens Annie Romein heeft Carry geleden onder een drievoudig minderwaardigheidsgevoel, namelijk als jodin, als auto-didact en als vrouw. Het min-

dewaardigheidsgevoel ten aanzien van het jodin-zijn zou haar het minst hebben beziggehouden en de bron zijn geweest van haar vitaliteit.

Carry van Bruggen is een veelzijdig schrijfster geweest en veel van haar denken en bezig zijn is ook nu nog actueel. Als wij haar boeken herlezen, zijn een aantal thema's te herkennen die vrouwen, die in deze tijd met emancipatie bezig zijn, aan zullen spreken. Een belangrijk aspect daarvan is het op zoek zijn van Carry naar haar identiteit als mens en als vrouw en hoe ze daarbij worstelde met de mate van afhankelijkheid en onafhankelijkheid in de man-vrouw relatie.

Een ander aspect van haar emancipatorisch bezig zijn is voor mij 'het voor jezelf op durven komen', wat we nu assertiviteit noemen. Een typerend voorbeeld daarvan heb ik gevonden in een brief van Carry van Bruggen aan Van Leeuwen. Van Leeuwen had Carry voorgesteld haar een bezoek te komen brengen om van gedachten te wisselen over haar boek Prometheus. Carry antwoordde hierop: "Heb ik reden aan te nemen, dat de kennismaking mij ook iets geven kan - want zoo zelfzuchtig ben ik wel, trouwens wat zou de ander er anders aan hebben?"(11)

Ik denk dat Carry in haar eigen tijd niet als feministe is herkend. over de zaken waarmee de georganiseerde vrouwenbeweging zich bezig hield, sprak zij afwijzend of op zijn minst met ironie. Ze was te individualistisch bezig en te onconventioneel. Ook in deze tijd zou haar gebrek aan collectiviteit haar niet in dank afgenomen worden door bepaalde stromingen binnen de vrouwenbeweging. Zij zou eerder te vergelijken zijn met een Renate Rubinstein dan met een groep studentes die vrouwengeschiedenis aan de universiteit gestalte willen geven.(12)

Ook de aspecten van jodin- en vrouwen moeten elkaar versterkt hebben. Jan Fontijn haalt in zijn artikel een boek aan van de Weense Otto Weniger, dat in 1903 verscheen en een bestseller werd in de jaren twintig en dertig. Otto Weniger is anti-feministisch en anti-semitisch. Hij zegt, dat in de jo-

den kenmerken van vrouwen terug te vinden zijn en stelt: "Der echte Jude hat, wie das WEib, kein Ich und darum kein Eigenwert".(13) Ook al kan men dit citaat niet maatgevend noemen voor die tijd en al is het anti-semitisme in Oostenrijk heviger dan in Nederland, toch geeft deze uitspraak mijns inziens iets weer van de dubbele discriminatie en onderdrukking als vrouw en jodin.

Mijn bewondering voor Carry van Bruggen is groot als ik bedenken dat zij zich bezig hield met de psychologische en emotionele kanten van de vrouwenemancipatie in een tijd waarin dit niet algemeen werd herkend, ook niet binnen de vrouwenbeweging.

noten

1. Nieuwsblad van het Noorden, november 1979. "Carry van Bruggen. De late ontdekking van een schrijfster".
2. Bruggen, Carry van. Een coquette vrouw, 4.
3. Fontijn, J. "Prometheus en de allumouse. Carry van Bruggen als grensfiguur". In: De Revisor IV (1977) 56.
4. Schaik-Willing, J. van. Dwaaltocht. Een stukje eigen leven. Den Haag, 1977, 87.
5. Braak, M. ter. "De bewuste vrouw en haar roman". In: Verzameld Werk I (Amsterdam, 1941), 293.
6. Romein-Verschoor, A. Vrouwen Spiegel. Een literair-sociologische studie over de Nederlandse romanschrijfster na 1880. Nijmegen, 1977.
7. Fontijn, J. en Schouten, D. Carry van Bruggen. Amsterdam, 1978.
8. Wiessing, H.P.L. "Een koffiemaaltijd bij Frans Coenen (1918)". In: Bewegend Portret. Levensherinneringen. (Amsterdam, 1960) 16.
9. Bruggen, Carry van. Vijf brieven aan Frans Coenen. Den Haag, 1970, 29.
10. Fontijn, J. en Schouten, D. Carry van Bruggen. Amsterdam, 1978.
11. Leeuwen, W.L.M.E. van. "Carry van Bruggen". In: Lezende onder de lamp. Enschede, 1947.
12. Renate Rubinstein geeft in de titel van haar boekje Hedendaags Feminisme een verwijzing naar de titel van Carry van Bruggens boek Hedendaags Fetischisme.
13. Fontijn, J. "Prometheus en de allumouse. Carry van Bruggen als grensfiguur."